

УДК 340:349.3

О. В. МУРЗА,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ЗАСАДА ПРАВОВИХ ПІЛЬГ

Проаналізовано категорію соціальної справедливості як визначальну засаду правових пільг. Визначено форми і принципи реалізації соціальної справедливості під час встановлення і закріплення на законодавчому рівні правових пільг.

Правові пільги є одним із найпоширеніших юридичних засобів диференціації, за допомогою яких держава покращує становище окремих категорій осіб та створює сприятливі умови для задоволення інтересів іншими групами осіб. Так, соціальні пільги як окремий вид правових пільг забезпечують гідний людині рівень життя, натомість привілеї створюють сприятливі умови для якісного та ефективного виконання професійних обов'язків, стимулюють певні види діяльності.

Незважаючи на кардинально різні цілі певних видів правових пільг, визначальною засадою під час їх встановлення та закріплення на законодавчому рівні є соціальна справедливість.

Справедливість як мета, задля якої існує взагалі право, і як утілення права, є найвищою цінністю у системі загальнообов'язкових та формально визначених правил поведінки. Це означає, що справедливості мають відповідати та не суперечити всі інші цінності. Крім того, справедливість має бути основою, фундаментом всіх без винятку юридичних засобів у системі законодавства, і правових пільг у тому числі.

У юридичній літературі категорію справедливості у своїх роботах досліджували В. П. Андрюсов, В. П. Бех, Л. С. Васильєв, К. К. Жоль, М. С. Каган, А. Ф. Колодій, М. М. Мокляк, Л. С. Переломов, С. Д. Цалін тощо.

У свою чергу сутність, зміст, види правових пільг неодноразово були предметом досліджень О. В. Малька, Д. М. Бахраха, М. Є. Панкіна, В. М. Баранова, М. В. Філіпкової, Т. О. Пікуля та І. С. Морозової. Проте соціальна справедливість як основний принцип правових пільг залишилась поза увагою зазначених учених-правознавців.

У зв'язку з цим ми в даній статті ставимо за мету проаналізувати категорію соціальної справедливості та визначити форми і принципи реалізації соціальної справедливості під час встановлення і закріплення на законодавчому рівні правових пільг.

Категорія справедливості є ключовою і загальною для політики, моралі і права. Проте сутність і зміст даної категорії у праві, політології та етиці розуміють по-різному залежно від предмета і методології даних галузей науки.

На чуттєвому інтуїтивному рівні під *справедливістю*, незалежно від виду системи знань, як правило, розуміють зрівнювання, узгодження, відповідність, співмірність, пропорційність. У юриспруденції категорія справедливості безпосередньо пов'язана з правом. Визначення поняття даної категорії в юридичній науковій літературі найчастіше співвідносять із соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміють як міру рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп.

Крім того, деякі вчені-правознавці стверджують, що зміст поняття «соціальна справедливість» залежить від конкретного історичного періоду розвитку суспільства [1], тобто поняття «соціальна справедливість» має *об'єктивний аспект*.

Об'єктивний, або зовнішній, аспект соціальної справедливості відображає ступінь відповідності системи суспільних відносин, яка сформувалась на конкретному етапі розвитку суспільства, теоретичній моделі «справедливої держави» даного ж етапу розвитку суспільства. Інакше кажучи, об'єктивний аспект соціальної справедливості полягає у зіставленні теоретичної моделі «справедливої держави», яка панує в суспільній правосвідомості даного історичного етапу розвитку суспільства, з об'єктивно існуючою системою суспільних відносин.

Якщо у категорії «соціальна справедливість» є об'єктивний, або зовнішній, аспект, цілком логічно, на наш погляд, припустити, що у неї є і внутрішній, *суб'єктивний аспект*. При цьому суб'єктивний аспект поняття «соціальна справедливість» відображає суб'єктивну оцінку справедливості суспільних відносин різними

групами, верствами людей і окремими особами, тобто суб'єктивний аспект соціальної справедливості відображає ставлення різних суб'єктів права до правильності, співрозмірності, пропорційності, а отже, справедливості суспільних відносин, явищ.

Збігаючись в основних рисах, об'єктивний та суб'єктивний аспекти категорії соціальної справедливості можуть і суттєво відрізнятись. Джерелом розбіжностей об'єктивної і суб'єктивної оцінки соціальної справедливості є особливості соціально-економічного положення і інтересів суспільних груп, погляди різних груп на суспільні явища.

Разом із тим, на нашу думку, основним чинником, який є підставою розбіжностей зовнішнього та внутрішнього аспектів категорії «соціальна справедливість» є різні уявлення суб'єктів права про сутність, зміст, призначення справедливості. Дані уявлення, як правило, є емоційно забарвленими, ірраціональними, «упередженими» окремими особистісними інтересами. У зв'язку із зазначеним одне й те саме явище одними групами часто усвідомлюється як правильне (справедливе), іншими – як несправедливе. Крім того, на групові оцінки впливають також і розбіжності в поглядах, вихованні, життєвий досвід, ціннісні орієнтації [2, с. 252–253] суб'єктів права.

Для нормального, гармонійного розвитку суспільства та забезпечення правопорядку і законності у ньому важливо, щоб суб'єктивна та об'єктивна сторони категорії «соціальна справедливість» на конкретному історичному етапі розвитку суспільства співпадали, що у свою чергу забезпечить «співрозмірність, збалансованість та симетричність взаємно направлених дій суб'єктів, контролюватиме якості, які, власне, формують суспільні відносини, як такі» [3, с. 20].

У юридичній літературі існує точка зору, згідно з якою справедливість має *три основні форми: розподільну, виправну, процедурну* [4, с. 95]. Натомість у філософії Аристотель виокремлював два основні види справедливості: *розподільну та зрівнювальну*. Філософ античності зазначав, що розподільна справедливість охоплює сферу вертикальних відносин (громадянин – поліс) і пов'язана з розподілом привілеїв, переваг та інших благ за критерієм гідності. Сутність розподільної справедливості, на думку Аристотеля, полягає в тому, що обмежена кількість благ повинна бути розподілена належним чином – пропорційно заслугам, повинен бути застосований принцип співрозмірності і сумірності громадян. У свою чергу зрівнювальна справедливість діє в системі горизонталь-

них відносин людей як приватних осіб, у сфері взаємного обміну, у даному випадку достоїнства особистості не беруться до уваги [5].

У межах даної статті ми вважаємо за доцільне детально зупинитися на аналізі *розподільної та зрівнювальної форм справедливості*, у зв'язку з тим що саме *зазначені форми справедливості* в основному забезпечують реалізацію принципу справедливості в процесі встановлення та закріплення правових пільг на нормативно-правовому рівні.

Фундаментом, основою, серцевиною ідеї справедливості є проблема розподілу життєвих ресурсів, суспільних благ і привілеїв, прав та обов'язків особистості. На нашу думку, проблема розподілу суспільних благ, привілеїв може вирішуватись у правовій державі перш за все за допомогою норм права зміст яких, у свою чергу, повинен максимально відповідати таким загальним принципам права як принципи соціальної справедливості (розподільної форми справедливості) та рівності. Особливо це стосується змісту норм права, які закріплюють правові пільги у вигляді правових привілеїв.

Привілеї в переважній більшості за своєю економічною природою є *розподільними*. Сутність більшості привілеїв полягає в наданні матеріальних благ суб'єктам пільгування з метою ефективного виконання ними своїх обов'язків (приміром привілеї, які закріплені у чинній системі законодавства України за народними депутатами України, суддями, військовослужбовцями, працівниками міліції тощо).

Однак привілеї надаються не лише з метою ефективного виконання окремим суб'єктами діяльності їх обов'язків, а й із метою заохочення, стимулювання діяльності різних суб'єктів права (приміром податкові пільги, пільги ветеранам праці тощо). У даному випадку, на наше переконання, також мова має йти про розподільну справедливість. Наприклад, пільги ветеранів праці, які закріплені законодавцем на нормативному рівні, встановлені згідно з критерієм гідності, пропорційно минулим заслугам особи у професійній діяльності.

Соціальна сутність зрівнювальної справедливості в межах соціальних пільг безпосередньо пов'язана із їх соціально-економічною природою. Так, більшість соціальних пільг полягає в наданні матеріальних благ суб'єктам пільгування з метою зрівняння їх особистих доходів. Наприклад, соціальні пільги у вигляді соціальних грошових виплат, соціальних пенсій тощо.

По-друге, соціальні пільги розраховані на певний вид суб'єкта пільгування – соціально незахищені верстви населення, які потребують

допомоги, соціального захисту з боку держави (інваліди, пенсіонери, багатодітні сім'ї, матері-одиначки тощо).

З огляду на зазначене, маємо підстави підкреслити, що урівнююча форма справедливості лежить в основі конституційного права особистості на соціальний захист із боку держави та права на гідний людини життєвий рівень.

У юридичній науковій літературі існує точка зору, згідно з якою *розподільна та зрівнювальна форми справедливості здійснюються відповідно до принципів рівності, необхідності, зусиль, продуктивності, професійної придатності, попиту і пропозиції* [4, с. 100]. На наш погляд, дана позиція є особливо цінною в контексті дослідження соціальної сутності правових пільг і потребує додаткового аналізу та вивчення в контексті реалізації зазначених форм соціальної справедливості під час встановлення та надання правових пільг.

Одним із принципів розподільної та зрівнювальної соціальної справедливості є принцип *рівності*.

В основу ідеї принципу рівності покладено правило: під час розподілу матеріальних благ необхідно виходити з того, що всі громадяни є рівними. Застосовуючи дане правило під час встановлення та надання правових пільг, перефразуємо його наступним чином: під час надання та встановлення правових пільг усі громадяни є рівними.

Безумовно, всі громадяни повинні бути рівними перед законом, і незалежно від національності, етнічного походження у випадку необхідності соціального захисту з боку держави мають право на надання їм рівних за обсягом та видом правових пільг.

Проте вимога розподіляти матеріальні блага, права та обов'язки, правові пільги порівну не у всіх випадках є справедливою. За певних умов та обставин вона може стати своєрідним «замахом» на долю тих громадян, які виявляють більше здібностей і зусиль, тобто може розцінюватись як прояв несправедливості.

Таким чином, рівність під час розподілення може перетворитись із справедливості на несправедливість, оскільки буде порушувати права найбільш працелюбних і здібних громадян. Д. А. Керімов стосовно тотального зрівнювання у межах соціальної справедливості зазначив: зрівнювання ігнорує індивідуальні здібності людей, їх енергійність, практичність, винахідливість, убиває стимули, знижує рівень відповідальності особистості [6, с. 460].

З огляду на зазначене маємо підстави відмітити, що розподілення матеріальних благ, прав

і обов'язків, а також правових пільг переважно пов'язується з індивідуальними властивостями особи. Такий стан речей пояснює факт існування привілеїв як окремого виду правових пільг у межах дотримання принципу соціальної справедливості.

Таким чином, зважаючи на викладене, маємо підстави відмітити, що принцип рівності розподілення матеріальних благ безпосередньо пов'язаний із поняттям соціальної справедливості. При цьому, з одного боку, *справедливість виступає мірою рівності між людьми, а з іншого – мірою нерівності*.

Як міра рівності між людьми справедливість реалізується через те, що всі люди рівні у своїх правах і ця рівність закріплена у нормативно-правових приписах. Приміром, будь-яка особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, має право на реалізацію своїх прав нарівні з іншими громадянами [7], тобто має право на соціальний захист з боку держави, який забезпечується через надання їй низки правових пільг.

На додаток до характеристики справедливості як міри рівності між людьми вважаємо за необхідне відмітити, що люди повинні бути рівними під час розподілення соціальних цінностей, під час надання правових пільг. Інакше кажучи, якщо особа за своїми фізичними особливостями є інвалідом, вона є носієм спеціального правового статусу, до складу якого входять відповідні правові пільги.

Як міра нерівності між людьми соціальна справедливість характеризується тим, що справедливим є такий нерівний розподіл матеріальних благ, який надає переваги кожному [8, с. 67]. Ідеться про те, що соціальні та економічні нерівності в суспільстві та державі повинні бути організовані так, щоб вони надавали переваги всім членам суспільства і, крім цього, щоб усі члени суспільства мали реальну можливість займатися будь-якою професійною діяльністю, обійняти будь-яку посаду, становище в суспільстві.

За умови виконання двох вищезазначених обставин привілеї народних депутатів, суддів, військовослужбовців, податкові пільги, переважні права є цілком справедливими навіть за умови нерівності їх суб'єктів порівняно з іншими членами суспільства.

Наступним принципом соціальної справедливості є *принцип необхідності*. Принцип необхідності тісно пов'язаний із принципом рівності і вимагає розподілення матеріальних благ у суспільстві пропорційно життєвим потребам

його індивідів. Однак в основу принципу необхідності покладено прагнення зменшити негативні явища для тих членів суспільства, які самотійно не можуть себе утримувати, тобто принцип необхідності у межах реалізації принципу соціальної справедливості спрямований на забезпечення гідного людини життєвого рівня.

Як правило, у межах принципу необхідності правові пільги отримують соціально незахищені верстви населення, особи, які в результаті суб'єктивних чи об'єктивних обставин не можуть самотійно забезпечити своє існування у суспільстві. До таких осіб ми відносимо безробітних осіб, які отримують грошові виплати від держави, пенсіонерів, які отримують соціальну пенсію, матерів-одиначок тощо. Таким чином, принцип необхідності переважно покладено в основу соціальних пільг.

Що стосується взаємозв'язку принципу необхідності з принципом рівності, то всі соціально незахищені верстви населення, прибутки яких є нижчими за встановлений мінімальний розмір прожиткового мінімуму, мають право на соціальний захист із боку держави, а отже, на певні види правових пільг. Таким чином дотримується принцип рівності соціальної справедливості під час реалізації принципу необхідності.

Категорія справедливості має такі властивості, як умовність і динамізм, тобто сутність соціальної справедливості залежить від конкретного історичного періоду розвитку суспільства, життєвих обставин і часу. У зв'язку з цим до принципів соціальної справедливості в загальному вигляді, на нашу думку, можна віднести принцип *соціального рангу*.

Принцип соціального рангу характеризується тим, що в суспільстві розподіл заробітної плати, привілеїв і повноважень часто залежить не від позитивних якостей особи, не від її професіоналізму і моральних якостей, а від виду її статусу в соціальній структурі.

Таким чином, принцип соціального рангу виправдовує існування привілейованих станів, верств населення у суспільстві на певних етапах його розвитку. Даний принцип широко застосовувався в рабовласницьких, феодальних та соціалістичних державах. Про це свідчать правові привілеї, якими володіли відповідні верстви населення у зазначених типах держав.

Що стосується реалізації принципу соціального рангу в умовах розбудови соціальної, правової, демократичної держави в Україні, то, на наш погляд, диференціація суспільства та доступ до системи спецрозподілу на сьогодні не повинна залежати лише від приналежності особи до тієї чи іншої верстви, класу населення або від

обійманої посади. Проте, з іншого боку, принцип соціального рангу тією чи іншою мірою існує у всіх історичних типах держав, оскільки будь-яка держава має певну структуру суспільства [9]. Незалежно від типу держави соціальна структура її суспільного ладу впливає на наявність чи відсутність правових пільг у тих чи інших верств населення. Відповідно приналежність особи до певної соціальної групи визначає перелік пільг, які входять до її індивідуального правового статусу. Приміром, приналежність особи до соціальної групи інвалідів, пенсіонерів, інвалідів Вітчизняної війни тощо автоматично визначає коло її правових пільг.

У даному контексті слід звернути увагу на те, що принцип соціального рангу у демократичній державі має дещо іншу соціальну сутність, ніж у рабовласницькій, феодальній, соціалістичній державах, оскільки до певної групи, верстви суспільства особа «потрапляє» завдяки своїм індивідуальним фізичним, професійним, моральним властивостям.

На підставі зазначеного вважаємо за необхідне відмітити, що в демократичній державі принцип соціального рангу як основоположна ідея соціальної справедливості існує. При цьому реалізація принципу соціального рангу в демократичній державі суттєво відрізняється від його реалізації в рабовласницькій, феодальній, соціалістичній державах.

Принцип *надання кожній особі того, що їй належить за законом*, або принцип *законності*. Сутність даного принципу полягає в тому, що справедливість являє собою неухильне застосування законів держави.

Незважаючи на те, що правова система держави може бути жорсткою, гнучкою, авторитарною, тоталітарною чи демократичною, це не впливає на необхідність виконання чи дотримання всіх її нормативно-правових приписів. Оцінка тих чи інших норм права чинної системи законодавства не повинна впливати на стан їх реалізації. Закони країни повинні виконуватись усіма суб'єктами права, незалежно від ставлення до них.

У межах встановлення та надання правових пільг даний принцип соціальної справедливості свідчить про те, що всі встановлені в чинній системі права види пільг мають призначатись і виконуватись відповідно до норм системи законодавства. Безумовне та неухильне дотримання принципу законності у межах реалізації соціальної справедливості забезпечує панування принцип законності в суспільстві та державі, тобто є гарантією суспільного порядку.

Отже, на підставі всього вищевикладеного маємо підстави зробити такі **висновки**.

Зміст поняття соціальної справедливості має об'єктивний аспект (залежить від конкретного історичного періоду розвитку суспільства) і суб'єктивний аспект (залежить від суб'єктивної оцінки справедливості суспільних відносин різними групами, верствами людей і окремими особами).

Основними формами соціальної справедливості в процесі встановлення та надання правових пільг є розподільна та зрівнювальна форми.

Розподільна та зрівнювальна форми соціальної справедливості під час встановлення та надання правових пільг здійснюються відповідно до принципів рівності, необхідності, соціального рангу та законності.

Список використаної літератури

1. Тичина А. К. Соціальна справедливість – запорука стабільності і розвитку / А. К. Тичина // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Вип. 24. – 2008. – С. 15–18.
2. Социальные ориентиры обновления: общество и человек / [Албанки Л. И., Амбарцумов Е. А., Аметистов Э. М. и др.]; под ред. Т. И. Заславской. – М. : Политиздат, 1990. – 448 с.
3. Мальцев Г. В. Социальная справедливость и право / Мальцев Г. В. – М. : Мысль, 1977. – 255 с.
4. Муздыбаев К. Идея справедливости / К. Муздыбаев // Социологические исследования. – 1992. – № 11. – С. 94–101.
5. Аристотель. Никомахова етика [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>.
6. Каримов Д. А. Методология, предмет, функции, проблемы философии права / Каримов Д. А. – 2-е изд. – М. : Юрист, 2001. – 640 с.
7. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
8. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
9. Зарапіна Ю. Е. Дефініційні засади соціальної структури суспільства в умовах глобалізації / Ю. Е. Зарапіна // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3 (117). – С. 201–208.

Надійшла до редколегії 20.06.2012

MURZA E. V. СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩЕЕ ОСНОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ЛЬГОТ

Проанализирована категория социальной справедливости как определяющее основание правовых льгот. Определены формы и принципы реализации социальной справедливости в процессе установления и закрепления на законодательном уровне правовых льгот.

MURZA O. SOCIAL JUSTICE AS THE DEFINING BASIS OF LEGAL PRIVILEGES

The social justice category as the defining basis of legal privileges is analyzed. Forms and principles of realization of social justice in the course of an establishment and fixing at legislative level of legal privileges are defined.

УДК 341.171:342.71

Н. О. НИКОЛАЄНКО,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Розглянуто питання забезпечення належних умов для реалізації інклюзивної освіти з метою забезпечення загальної доступності освіти для всіх громадян, у тому числі й дітей з обмеженими можливостями.

Сучасні демократичні держави докладають зусиль для забезпечення всебічної реалізації прав і свобод своїх громадян. Це стосується й України, яка конституційно закріпила рівність

прав усіх громадян, що включає в себе і право на розвиток особистості (ст. 22 Конституції України), і право на освіту (ст. 53 Конституції України) [1]. Водночас держава має забезпечити